

АДНАРЭФЭРЭНТНЫЯ ТЭКСТЫ-ЎВАСАБЛЕННІ (на матэрыяле паэтычных твораў беларускіх аўтараў)

У дадзеным артыкуле на матэрыяле твораў сучасных беларускіх паэтаў разглядаюцца тэксты-ўвасабленні аднарэфэрэнтнага характару, дзе ў ролі персанажа выступае толькі адзін рэфэрэнт-неасоба. Тэксты характарызуюцца з пункту погляду семантыкі груп рэфэрэнтаў і прэдыкатаў, якія ім прылічваюцца. Высвятляецца характар чалавечых сітуацый, якія мадэліруюцца шляхам ўвасаблення прыродных аб'ектаў.

У апошнія дзесяцігоддзі дынамічна развіваецца лінгвапаэтыка, выяўляючы разнастайныя напрамкі і даследаванні мастацкіх тэкстаў. Актыўна распрацоўваецца і ўдакладняецца лінгвістычная тэорыя тропай і фігур (Н. Д. Аруцюнава, С. К. Канстанцінава, А. А. Ціхамірава, В. Д. Старычонок, В. А. Ляшчынская, А. А. Станкевіч, А. І. Равуцкі, С. Б. Кураш і інш.).

Асабліваю цікавасць у даследчыкаў выклікаюць тропы, статус якіх адназначна не акрэслены ні ў літаратуразнаўстве, ні ў філалогіі. Адзін з такіх тропай – ўвасабленне (грэч. *prosopopoieia*, ад *prosopon* – асоба + *poieo* – раблю) – надзяленне неадчушальнага прадметаў прыкметамі і ўласцівасцямі жывых істот [1, 241] (у суадносінах з разуменнем антычных рыторык, служыць для таго, каб «напаўняць жыццём безжыццёвыя рэчы»). Дадзены троп па праву лічыцца адным з самых распаўсюджаных ў літаратурным маўленні. І гэта сапраўды так: яго вытокі бяруць свой пачатак яшчэ ў традыцыях вуснай народнай творчасці.

Увасабленне традыцыйна выкарыстоўваецца сучасныя паэты ў апісаннях прыроды, навакольнага свету, акружаючых чалавека прадметаў з мэтай надання ім магчымасці адчуваць, думаць, дзейнічаць і г. д.

Вывучэнне ўвасаблення ўяўляе асабліваю цікавасць для даследавання на ўзроўні тэксту. Але такога роду працы пакуль што адзінкавыя. Да ліку апошніх прац, прысвечаных вывучэнню гэтага трода ў лінгвістычным аспекце, належыць дысертацыйнае даследаванне А. А. Ціхаміравай, дзе ўвасабленне разглядаецца на матэрыяле асобных тэкставых фрагментаў [2].

Тэксты-ўвасабленні разглядаюцца намі як адна з

разнавіднасцей тэкстаў-тропай (Б. П. Іванюк, М. Л. Новікава, А. І. Равуцкі, С. Б. Кураш), галоўную асаблівасць якіх складае разгортванне зместу па трапеічнай мадэлі «асоба – неасоба». Паказчыкам тропавасці ўсяго тэксту мы лічым выхад прадмета-неасобы, які параўноўваецца, на ўзровень тэкставага рэфэрэнтара, а асобы, з якой параўноўваецца, на ўзровень тэкставага прэдыкатара. Вядома, што найбольшую семантычную зону ў напрамку ўвасаблення складаюць паняцці, якія звязаны з прыродным асяроддзем (назвы раслін, часавыя прамежкі, звязаныя з прыроднымі цыкламі, стыжыныя з'явы, зямная і водная паверхня і г. д.).

Мэта нашага даследавання – вызначыць семантычныя групы тэкстаў-ўвасабленняў аднарэфэрэнтнага характару, устанавіць тыпы чалавечых адносін, якія ў іх мадэліруюцца.

Даследаванне праводзілася на матэрыяле тэкстаў беларускіх аўтараў, у ідэястылях якіх прыём ўвасаблення з'яўляецца найбольш адметным. У большай ступені разглядаліся творы П. Броўкі, Р. Барадзіна, А. Пысіна, П. Панчанкі, А. Вялюгіна, У. Лісіцына, У. Кляўко, Э. Агняцвет, Ю. Свіркі, Г. Бураўкіна і інш.

Сярод тэкстаў намі вылучаюцца аднарэфэрэнтныя і полірэфэрэнтныя. У дадзеным артыкуле мы будзем разглядаць тэксты-ўвасабленні аднарэфэрэнтнага характару, або такія, дзе ў ролі персанажа выступае толькі адзін рэфэрэнт-неасоба. Праведзены аналіз паказаў, што ў якасці рэфэрэнтаў-неасоб у падобных тэкстах выступаюць словы, якія належыць да наступных семантычных груп: «паняцці, звязаныя з назвамі

расліннага свету» (лес, кіпарыс, асіна, бяроза, дуб, крапіва, яблыня, клён, вішня), *«прамежкі часу, прыродныя цыклы»* (дзень, ноч, восень, вясна), *«стыжыя з’явы прыроды»* (гром, сівер, вецер, пярун, мароз, лівень, дождж, навальніца), *«водная паверхня»* (рака, возера, ручай, азярына, мора, вада, плёс), *«нябесныя свяцілы»* (сонца, поўня, зоркі, месяц), *«паняці, звязаныя з паэтычнай творчасцю»* (песня, мова).

Дастаткова пашыраным выглядае і кола семантычных характарыстык (прэдыкатаў). У адлюстраванні прыродных рэалій найбольш распаўсюджаны прэдыкаты, звязаныя з паняццямі, якія характарызуюць **знешнасць** чалавека: *Ах, вярба мая, вярба, вербачка, вярбінка! / Ах якая ж у цябе зялёная хусцінка! / Нікнуць долу валасы ажно да травінак, / Тысячамі, тысячамі зялёных ручаінак, / Сыплеш слёзы ты вясной і ў зялёным леце. / І сама пад ветрам ты, як зялёны вецер* (П. Броўка). *Вечалле, / Вечалле / Азаронае, / Паваянчана з вечарам / Азяро маё. / Ручніком зялёненькім Бору вязана, / Зорамі залётнымі / Лісце вязава. / Ці была прысухаю / Чарацінка гнуткая. / Выйду ды паслухаю / Глыбіню тваю* (У. Лісіцын); *На берагах былінных Свіязі, / Спавіўшы хмарами чубы, / Стаяць, як казачныя віязі, / Шыракаплечыя дубы. / А вецер часу выпрабуе / Іх вытрымку, / Іх строй лясны. / Ды з непахіснасцю дубоваю / Вартуюць скарб жывы яны* (П. Макаль).

У прааналізаваных тэкстах-увабленнях аднарэферэнтнага характару значнае месца займаюць такія, у якіх рэферэнт-неасоба характарызуецца з пункту гледжання **ўзросту**: *Бяроза, бяроза. / Год дзвесце шумела... / Настала часіна – / І ты аблысела. / Сухія салны, што космы сівыя. / Стаіш ты, журботна згінаючы шыю, / Пажоўклае лісце шапоча ў трывозе, / Як тая бабулька, стаіш пры дарозе, / А думы ўсплываюць...* (П. Броўка).

У паэзіі нямала прыкладаў, дзе эфект персаніфікацыі ствараецца ў «камунікатыўным кантэксце» шляхам прывісання метафарычным аб’ектам здольнасці да **маўлення**: *...Яблык апошні / у яблыні выпаў / З галінак зялёных, / як з матчыных рук. / Затрэслася яблыня... / Горасны пошум / Прабег па ствале, / як па целе нямой. / Зялёныя вусны шапталі: «Апошні». / Зялёныя вочы крычалі «Апошні». / Зялёныя рукі заломвалі: «Мой»* (Р. Тармола); *Пакланілася суседзям / Госця ў пояс і гаворыць: – / Я расла у стэпах, недзе / Аж ля Чорнага ля мора. / Вандравала я палямі / На прастору Беларусі, / Каб сустрэцца тут з сябрамі. / Кукурузай я завуся. / Да спадабы мне тут глеба, / Ваша сонца, ваша неба, / Птушак хор многагалосы, / І дажджы і буйны росы* (М. Танк).

Стан прыродных з’яў і аб’ектаў выяўляецца з дапамогай метафар-увабленняў з адпаведным **значэннем**: *Перад тым / Як у мора бязмежнае выйсці. / Раку пачалі / Сумленні грызці. / Ахапіла / Шчымлывае пачуццё: / А ці так працякло / Жыццё? / Можа, буяніла ўвесну замнога... / Можа, віляла занадта часта, / Дарогі прамой пазбягала? / З крутога абрыву / Адчайна і смела / Кідацца ўніз галавою / Умела... / Наперадзе вір калышацца чорны, / Не ўспомніць ніяк, да яго ідучы, / Якія судны, / Якія чоўны / Несла на пругкім сваім плячы (П. Макаль); У шубу цёплую адзета, / У садзе яблыня стаіць. / Яна стамілася за лета, / Напрацавалася і спіць. / Не чуе песенькі сініцы, / Не чуе гоману вятроў. / Ёй сёння месяц жнівень сніцца, / Яго гарачая любоў. / Ёй сніцца яркі дзень высокі, / Павебра жнівеньскага*

пах – / Сваіх дзяцей чырвонашчоках / Яна трымае на руках (Э. Агняцвет).

Аналіз тэкстаў паказаў, што амаль самай пашыранай групай увабленняў, якія сустракаюцца ў беларускай паэзіі, з’яўляюцца дзеяслоўныя са **значэннем руху, перамяшчэння, дзеяння**. З дапамогай гэтых тропай выяўляюцца фізічныя дзеянні, працэсы, якія адбываюцца ў навакольным асяроддзі: *У поле выйдзе – парацца ўзоркі / Ад веснавога мяккага цяпла... / Як гаспадыня рупная, уборку / Вясна ў прыродзе пачала. / Бяліць абрус счэзлыя сабрала... / Працерла неба мяккай ватай хмараў, / Сынула сінкі ў чорныя віры / І з клопатам аб закаханых парах / Пайшла расціць пралескі ў бары... / Як многа ў вяны клопот і працы* (У. Лісіцын); *(восень) развіталася з кожным орэўцам, / Паабтрэсла гаі, сады, / Да кастроў прыбягала грэцца, / Бручкай ласавалася з грады. / Толькі ў замаразкі сцюдзёныя / Ногі босыя алякла. / Вокал ліце – сляды чырвоныя... / Гляжком у віму ўцякла* (Г. Кляўко).

Даволі часта ў паэтычных творах неадушаўленыя прадметы «ажываюць» таму, што аўтар ўяўляе дзеянні гэтых прадметаў як учынкі людзей: *Лівень з радасцю шчырай / Наляцеў на пал, / Басаногі задзіра, / Ён скакаў на зямлі. / Лівень падаў імкліва, / Адчуваў ён і сам, / Як патрэбны ён нідам, / Каласам і лясам. / І сваю баявую / Песню ззонка сцяваў, / Ён траву маладоў / На хаду цалаваў / Ён іграў на цымбалах / І спяшаўся, дзівак, / Натварыў ён нямала, / Гэты лівень-юнак. / Ён скакаў па дарогах / З дзёрзкай песняй сваёй, / І ля дуба старога / Ён дагнаў нас з табой. / Свет змяніўся наўкола... / Светлы дождж бушаваў. / Разам з ліўнем вясельм / Ты мяне цалаваў* (Э. Агняцвет).

Пры аналізе тэкстаў-увабленняў было заўважана, што ў складзе адзначаных семантычных груп найбольш распаўсюджанымі з’яўляюцца прэдыкаты-характарыстыкі з боку ўласцівых для людзей **сваяцкіх адносін**. Так, у вершы Г. Кляўко «Возера перад навальніцай» возера параўноўваецца з клапатлівай маці, якая турбуецца аб сваім дзіцяці: *Ля бераза вецер калмаціць / Густую чупрыну трысця. / Спіць возера чутка, як маці, / Што чуе спрасонку дзіця. / У час гэты возеру сніцца, / Як чорнай навалаю хмар / Інакшыя тут навальніцы / Увесь засланялі абиар... / Праз ноч усю чуўся ў чаротах / Дзяцей напалоханых плач. / І возера іх суцяшала, – / Не спала яно давідна, – На хвалях нястомна гайдала / У драўляных рыбацкіх чаўнах... / Той час адышоў назаўсёды, / А возеру сніцца адно... / Прыслухайся – ў час непагоды / Глыбока ўздыхае яно. У вершы П. Макаля «Азбука бегу» раўчук характарызуецца як дзіця, якое робіць першыя крокі ў навуку: *Маленькі раўчук – / Дзіця сонца і снегу, / Авалодаючы азбукай бегу, / На асфальце / Пявуча / Рухой свавольнай / Першыя літары / Піша, / Як вучань / На дошцы школьнай...**

Аналіз паказаў, што на ўзровень тэксту часта выходзіць традыцыйнае прыпадабненне рэферэнтаў-неасоб асобам жаночага полу: *Бедавала вішня – / Смуглявая дзеўка: / Позна замуж выйшла / Дробненькія дзеткі. / Цыбатыя дрэўцы / За падол тармосяць. / А шпакі, як дзеўцы, / Пацеркі прыносяць. / Не пазнаць смуглянку: / Ягад-завушніцаў! / ... Гляну, хлопцы, гляну / Боязна жаніцца... (У. Лісіцын); Зноўку ноч цыганкай каля ганка, / Зноў прыйшла прарочыць-варажыць / Самыя шчаслівыя світанкі, / Самыя гаючыя дажджы. / Пазбіраю ў жменю смутку зёрны, / І ў цыганкі добрай на вачах / Аднясу, шпурну на дно*

азэрнае / Свой былы і будучы адчай. / Расчыню прад
варажбіткай дзверы, / Усміхнуся лёсу, як табе, / І
паверу, як дзіця, паверу / Самай несусветнай варажбе!
(Н. Мацяш).

Такім чынам, аналіз тэкставага матэрыялу
паказаў, што прыём увасаблення, які рэалізуецца на
ўзроўні цэлых паэтычных тэкстаў, носіць дастаткова
сістэмны і мадэліраваны характар. Гэта выражаецца ў

наяўнасці лексічных груп, якія належаць да пэўных
семантычных абласцей і выступаюць у якасці
тэкставых рэферэнтаў: раслінны свет, водная паверхня,
стыхійныя з’явы прыроды, часавыя прамежкі і г. д.
Найбольш часта рэферэнты-неасобы дадзеных
семантычных груп характарызуюцца з боку рыс,
характэрных для чалавека: знешнасці, узросту,
маўлення, фізічнага і псіхічнага стану і г. д.

Літаратура

1. Розенталь, Д. В. Словарь-справочник лингвистических терминов: Пособие для учителя / Д. В. Розенталь, М. А. Теленкова. – М.: Просвещение, 1985. – 399 с.
2. Тихомирова, Е. А. Лингвистический анализ тропа: метафора-олицетворение в русских и белорусских поэтических текстах начала XX века: автореф. дис. ...канд. филол. наук: 10. 02. 01; 10. 02. 02 / Е. А. Тихомирова; Белорус. гос. ун-т им. В. И. Ленина. – Минск, 1991. – 22 с.